

Bevezető

A második világháború időszakának magyar törtériját számos kitűnő hazai és külföldi monográfia, tanulmány dolgozza fel. Sorra jelentek és jelennek meg a korszakra vonatkozó forráskiadványok is. Ami a világháborús időszak területi visszacsatolásainak történetét illeti, annak történetírásunk nemcsak külpolitikai vonatkozásait tárta már fel, hanem a hatvanas évek második felében megjelentek azok a munkák is, amelyek a visszacsatolt területek belső viszonyait és a magyar kormányok felvidéki, kárpát-ukrajnai és észak-erdélyi nemzetiségpolitikáját vizsgálják.¹

A jugoszláv történetírásban is számos munka készült az ország 1941. áprilisi lerohanásáról és felosztásáról; különösen gazdag a népfelszabadító háború történetének irodalma. Az utóbbi másfél évtizedben pedig – túllépve a megszálló rendszerek egyszempontú, leegyszerűsítő ábrázolásán – egyre nagyobb számban jelennek meg a szétdarabolt ország egyes részeinek háború alatti történetét elmélyülten, tárgyilagosan bemutató feldolgozások.²

Olyan összefoglaló munka azonban, amely a magyar kormányok délvidéki törekvéseit, s ezen belül is elsősorban a legnagyobb létszámú nemzetiséggel, a délszlávokkal kapcsolatos nemzetiségpolitikát állította volna vizsgálódása középpontjába, eddig sem itthon, sem pedig határainkon túl nem jelent meg.

A délvidéki visszacsatolás egyes részleteinek, pontosabban az újvidéki (Novi Sad) razzia tragikus eseményeinek feltárása már a 60-as évek elején megkezdődött, a munka azonban akkor hosszú időre megszakadt.³ A téma irodalmi feldolgozása – Cseres Tibor „Hideg napok”-ja – s az ebből készült film megírta a magyar közvéleményt, kiváltva egyúttal a „hallgas-

sunk inkább” reflexét is. A múlt korántsem nemzeti büszkeséget tápláló részleteinek őszinte feltárása azonban nemhogy követésre talált volna határainkon túl, de némelykor nacionalista tendenciák használták fel céljaikra az itthoni törekvéseket. Cseres Tibor joggal jegyzi meg a „Hideg napok” újrakiadásakor: „A Hideg napokkal példát akartam alapítani Kelet-Közép-Európa írói számára, hogy nyomomban egymás után és bátran tárják fel, amit saját népük nevében cégéres gazemberek követtek el a szomszédos és együttélő nemzetek ellen . . . Voltak, akik már kezdetben megjósolták, hogy biztató felkiáltásom viszonzásra nem talál. S így lett . . .” Cseres ezután írta meg a „Bezdáni ember”-t.

De mit tegyen a történész, ha azt látja, hogy évtizedekkel, lassanként egy fél évszázaddal az események után a *Délvidék* szó pusztá kiejtése is ellentétes érzelmeket kavart fel, vagy a bűntudatot, vagy a „volt aztán ott más is” sottogását váltja ki? Nincs más járható út, mint szembenézni saját múltunkkal, egyúttal az itt élő népek közös múltjával, hogy eloszlatassunk félreértéseket, tévhitet és tudatlanságot egyaránt. A magyar történetírás az utóbbi évtizedekben ezt az utat követi és a közvélemény is egyre jobban ezt igényli. Hallgatni vagy akár csak a részletek óvatos vizsgálatára szorítkozni mindig is a nemzeti önismeret torzulásaihoz, különböző előjelű elfogultságokhoz, illúziókhöz vezetett.

A könyv szerzője abban látta feladatát, hogy lehetőleg minél átfogóbb, leegyszerűsítéseként mentes képet rajzoljon a magyar kormányok és katonai vezető körök 1941–1944 közötti délszláv politikájáról a Délvidéken. Ehhez a politikához szorosan hozzá tartoznak a közvélemény által szinte kizárólag ismert újvidéki tragikus események is, de maga a délszláv politika korántsem azonos azzal, ami Újvidéken történt. A szerző is a rész helyett az egésznek a vizsgálatát, a politikai hatások és ellenhatások mélyebb rétegeinek feltárását tűzte ki célul, vagyis a „miért történt úgy, ahogy történt” kérdésre igyekezett válaszolni.

A magyar politikai vezetés a délszlávokkal szemben hol a „kemény kéz” politikáját, a megtorlásokat, hol a nemzetiségpolitika finomabb, mondhatni hagyományos módszereit alkalmazta. Ez területenként is változott; ami a Bácskában történt,

az a politika legszélsőségesebb megnyilvánulása volt. Ez a politika, legalábbis hivatalosan, mindvégig a magyar nacionalizmus két világháború közötti hagyományos eszköztárából mérítette ideológiáját. A Délvidék visszacsatolásának katonai támadó jellegéből fakadóan, de a korabeli európai erőviszonyoktól sem függetlenül a Teleki-féle elképzeléseket – azt a politikai koncepciót, hogy a soknemzetiségű Nagy-Magyarország egységét csak türelmes, esetenként akár bizonyos korlátozott autonómiával lehet biztosítani – a katonai közigazgatás és a Bárdossy-kormány időszakában a gyakorlatban felváltotta a katonai vezető körök által képviselt „kemény kéz” politikája. Kitelepítésekkel, megtorlásokkal igyekeztek megszabadulni azoktól a nemzetiségektől, amelyek megítélésük szerint az állam területi egységét fenyegették. Nem véletlen, hogy éppen a katonai közigazgatás idején lakoltatták ki a jugoszláv telepéseket (dobrovoljácok), akiket a királyi Jugoszlávia költöztetett a két világháború között „szláv ék”-ként a magyarlakta területekre; ekkor folytattak tárgyalásokat a németekkel a szerbek totális kitelepítéséről, de ekkor változott meg a még Teleki Pál miniszterelnök által felvetett bukovinai székely telepítés földrajzi iránya is; ők végül a Bácskában, a dobrovoljácok házaiban kaptak helyet 1941-ben.

A magunk elé tűzött cél megkívánta annak részletes elemzését is, milyen külső és belső okok játszottak közre abban, hogy a Kállay-kormány idején a „kemény kéz” politikája megváltozott, s mi vezetett el az „apró gesztusok” politikájától a délvidéki szerbek konzervatív, jobboldali elemeinek megnyerésére tett lépésekig, a délszlávokat, s különösen a szerbeket sújtó korlátozó intézkedések legalábbis részleges felszámolásáig, az újvidéki bűnösök peréig. Szükségképpen érintenünk kellett az usztasa Horvátország és Magyarország kapcsolatának alakulását, a magyar–szerb viszony kérdését, s általában a magyar külpolitikának azokat a vonatkozásait, amelyek így vagy úgy befolyásolták a délvidéki szerbek és horvátok helyzetét.

A hivatalos nemzetiségpolitika korántsem egysíkú gyakorlatának bemutatása mellett fontos helyet foglal el könyvünkben az ellenállási mozgalom, s az ezzel kapcsolatos hivatalos reagálások bemutatása is (a VKF statáriális bíróságának mű-

ködése, az 1942. januári „partizánvadász” razzia, az ún. egységes vezetés létrehozása stb.). Véleményünk szerint a magyar ellenforradalmi kormányok számára súlyos kihívást jelentő délvidéki ellenállási mozgalom és a válaszlépések párhuzamos vizsgálata teszi lehetővé egyrészt a dél-bácskai és újvidéki razziák valódi mozgatórugóinak megértését, másrészt így reméljük eloszlatni azt a korabeli, s Magyarországon talán mindmáig tovább élő hamis felfogást, amely a Jugoszláv Kommunista Párt keretein belül szerveződő délvidéki ellenállást igyekezett kizárólag „szerb ügyként” beállítani. Hasonló kísérletet Jugoszláviában egy elismert történész tett az elmúlt esztendőben. A konkrét történeti anyag kibontása egyértelműen bizonyítja, hogy az ellenállásban a délszlávok mellett szép számmal vettek részt magyarok is, s az ellenforradalmi kormányok nemzetiségi megkülönböztetés nélkül ütöttek balra.

A Magyarország német megszállása után néhány hónappal felszabaduló délvidéki területek már nem élték át a Szálasi-féle nyilas rémuralmat. Az ország német megszállását követően azonban a Sztójay- és a Lakatos-kormány nyíltan szakított elődje délvidéki politikájával, és ismét felújította a „kemény kéz” módszereit, s megkezdődött a zsidók deportálása is. Mielőtt azonban bekövetkezett volna a magyar adminisztráció végső összeomlása, a Lakatos-kormány kísérletet tett, hogy Draža Mihailović csetnik híveiből – azokból tehát, akik ellen az első pacifikáló hadműveletet szervezték – létrehozza az ún. szerb véderőt, hogy ily módon – nyilván valami csoda révén – legalább a Bácskát megtartsák.

Témánkból következően a bácskai németek, azaz a Délvidék másik legnagyobb létszámú nemzetisége helyzetére, szerepére csak ott és annyiban utalunk, ahol azt az általános helyzet megértéséhez, vagy éppen a délszláv nemzetiségpolitika összehasonlító vizsgálatához, sajátosságainak bemutatásához feltétlenül szükségesnek éreztük.

A szigorúan vett kronológia szabályai szerint az események 1944. október végén, a Vajdaság döntő részének felszabadulásával véget érnek. A magyar kormányok 1941 és 1944 közötti délvidéki nemzetiségpolitikája azonban nem múlt el nyomtalanul, mély sebeket ejtett az itt élő népeken, s ha csak rövid időre is, érezhető befolyást gyakorolt az új Jugoszlávia magya-

rokkal szembeni politikájára. Úgy éreztük, a történeti kép akkor lehet valamennyire is teljes, ha legalább röviden áttekintjük az ottani magyarság helyzetének alakulását a háborút közvetlenül követő időszakban, érzékeltetve, hogy a bizonytalanság és visszavágás rövid időszaka után végül ismét otthon érezhették magukat szülőföldjükön.

A szerző szerencsére elmondhatja, hogy kutatási korlátok alig nehezítették munkáját, s bőven támaszkodhatott a korszak egészét bemutató, szinte könyvtárnyi irodalomra is. A terjedelmes hazai és jugoszláv forrásanyag feldolgozása során azonban meg kellett küzdenie a korszak egymással szemben álló, gyakran elvakult magyar, horvát és szerb nacionalista szemléletével éppúgy, mint a délvidéki magyar politika kérdésében mindmáig ható egysíkú értelmezésekkel, hogy szándékának megfelelően a történelmi valósághoz minél hívebben, szigorúan a tényekre támaszkodva oldhassa meg feladatát.

